

**АЗАМАТТЫҚ ТӘРБИЕ – БҮГІНГІ
ҚОҒАМНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕСІ****М. НАХИШМАНОВА**

Қазақстан Республикасы – 2030 даму стратегиясында көрсетілгендей, біз дамыған 50 елдің қатарына ену жолындамыз. Елбасы Н.Ә. Назарбаев Қазақстанның болашағы жастарда екенін, сапалы білім мен саналы тәрбие беруде барлық жағдай жасалатындығын, өз кезегінде жастардың жауапкершілігін сезіне білу қажеттігін үнемі айтып келеді.

Бүгінгі таңда тәуелсіз еліміздің алдында тұрған күрделі міндеттердің бірі – тұлға құқықтары мен еркіндігін құрметтейтін, әлеуметтенуге қабілеті жоғары адамгершілікті, өзге халықтың да тілі мен дінін сыйлайтын толерантты құқықтық, демократиялық мемлекеттің азаматын тәрбиелейтін болып отыр. Бұл міндет қазіргі жастардың азаматтық тәрбиесі табысты жүзеге асқанда ғана нәтижелі болмақ [1].

Азаматтық тәрбиенің жеткіліксіздігін оқушы жастардың қазақ тіліне деген көзқарасынан-ақ көруге болады. Олар, әдетте, өзара қазақ тілінде сөйлеспейді. Азаматтық тәрбиенің жеткіліксіздігінің тағы бір белгісін оқушылардың қоршаған заттық және табиғи ортаға немқұрайлы қарайтындығынан байқауға болады. Мысалы, мектептегі құрал-жабдықтарды бұзу, сындыру, табиғи ортаны ластау. Аталған тәрбиенің көрсететін аса маңызды түрі – көпшілік жастар мен балалардың мемлекеттен, халықтан бір пайда табуды күтуі. Олардың санасында «Мен халқыма нендей жақсылық істеймін? Отаныма қандай

қызмет көрсетемін?» деп емес, «Маған Қазақстан не береді?» деген пікірді ұстануы. Азаматтылықты қалыптастыру ең алдымен, отбасы тәрбиесінде, одан кейін балабақшада, мектепте, сондай-ақ қоршаған ортаның әсерімен жүзеге асырылады. Мұнда басты ошақ – мектеп десек, мектепте жүргізілетін пәндердің рөлі де ерекше. Осыған байланысты мектеп оқушыларының арасында құқық-бұзушылықтың алдын алу, болдырмау, өскелең ұрпақтың адамгершілік-рухани қасиетін басып айтатыны – азаматтық тәрбиені қалыптастыру – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі [2].

Азамат дегеніміз – өз елінің, ұлтының өткені мен қазіргісін танып білген, келешегіне зор үмітпен қарайтын, халық тағдырына, ұлт мәселесіне өзіндік зор үлесін қосып, жаны ашитын тұлға. Азамат тұлғасының моделі елжандылық сезімін және құқықтық мәдениетін жоғары игерген адам болуы тиіс. Осыдан байқайтынымыз, азаматтық тәрбиенің егіз екі саласы бар – олар елжандылық пен құқықтық тәрбие.

Елжандылық дегеніміз – әр адамның өзінің араласқан белгілі бір саяси, мәдени және әлеуметтік ортасына – Отанына деген терең сезім. Ал құқықтық тәрбие дегеніміз – адамгершілік жақтарын анықтауда жастарға өзі өмір сүріп отырған қоғам идеясын ұғындыру. Құқықтық тәрбие жеке адамның талап-тілектеріне, мұң-мұқтажына, қоғамдық міндеттерге сай жүргізіледі [3, 4-7 б.].

Азаматтың тұлға ретінде көрінуі – ол өзінде әлеуметтік-саяси құқық пен адамгершілік қасиеттерінің болуы.

Философиялық зертеулерде азамат дегеніміз – бұл анықталған құқықтар мен міндеттері, ерекше қасиеті – азаматтығы бар, белгілі бір мемлекеттің мүшесі [3, 9-15 б.]. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігіне жүгінсек: «Азаматтық» сөзі:

1. Жасы толған, ержеткендік.
2. Саналылық, адамгершілігі молдық.

Жастар өзі өмір сүріп отырған мемлекеттің өткені мен келешегін, оның алдында тұрған жоспарларды жақсы білуі қажет. Өз елінің басынан кешкен қиындықтарымен танысып қана қоймай, сондай қиындықтан елін, халқын алып шығуға белсене қатысып, өзінің үлесін қосатындай болып тәрбиеленуі керек [2]. Өзі өмір сүріп отырған қоғам тарапынан белгіленген ереже, қағида өлшемдерін орындауға бейімді болуы, оның адамгершілігін сезімдермен ұштастыруымен байланысты.

Ежелгі Грекияның өзінде қоғамдық-экономикалық өмірдегі тұлға, соғысқа қатысатын жауынгер тұлғасы – мықты азамат тұлғасы деп есептеген. Атақты Платон болса, азаматтық тәрбиесі толық жетілген тұлға – мемлекетке терең, жан-тәнімен берілген тұлға болуы тиіс деген екен. Ежелгі Римде азаматтық тәрбиеге мықты, елін қорғауға дайын және парыз деп түсінетін, жан-жақты дүниежүзін басқаруға қабілетті болсын деген мақсатпен тәрбиеленген. Осы елдегі кедей адамдарда азаматтық құқық болмаған, тіпті өз Отандарына қауіп төнген жағдайда да қорғауға құқықсыз болған екен [3, 20-36 б.].

Ал енді өзіміздің еліміздің өткеніне келетін болсақ, қазақ хандарының билігі ешқашан да катал жауызды (деспоттық) болмаған, ал көшпенді тайпалар – жүз немесе жүзбасылармен келіспеушілік

болған жағдайда, әрдайым басқа жерлерге қоныс аудару мүмкіндігіне ие болған. Адам құқықтары Тәуке ханның «Жеті» деп аталған заңдарында реттелген, онда индивидтің жеке (азаматтық) және экономикалық құқықтары көрініс тапқан [4]. Қоғамның кейбір мүшелеріне берілген саяси құқықтар ханды сайлау институтынан көрініс табады. Билер институтының маңызы зор болған, олар жеке және ұжымдық дауларды шешу бойынша сот – әкімшілік қызметін атқарған еді және бұл институттың демократиялық сипатын би атағы тұлғаның тек халық арасындағы беделі негізінде берілетіндігінен көруге болады. Тарихтағы Әбілхайыр ханды өлтіргені үшін Барақ сұлтанды билердің соттау, ақсүйектердің сотталудан иммунитеті болмағандығын көрсетеді. Қазақ жерін патшалық режим отарлағаннан кейін адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың дәстүрлі құрылымдары бірте-бірте жойылды [5]. Тарихымыздағы ұлы тұлғалардың бірі – Әбу Насыр әл-Фараби «Азаматтық саясатта» қоғамды талдауды қаладан бастаса, «Нақыл сөздерінде...» ол мұны кішкене ұядан, отбасынан бастайды. Ол үйді бірнеше бөлікке – ері мен әйелі, қожайыны мен қызметшісі, ата-анасы мен баласы, мүлкі және иесі деп бөледі. Үйдің өзіне тән мақсаты болады, бірақ қаланың бір бөлшегі болғандықтан, ол қала белгілейтін ортақ мақсатқа қызмет етуге арналады, сөйтіп, бұл арада адамның өз басының мүдделерін бағындыру туралы пікір айтады. Бұл жерде Фарабидің «қала» дегенін «мемлекет» деп түсіне отырып, оның ойларынан үлкен азаматтық гуманизмнің үлкен көріністерін табамыз. Ал Қожа Ахмет Иассаuidің «Диуани хикмет» еңбегінің қазақ елі философиясы үшін маңызы зор. Онда автор бұқара халыққа зорлық, үстемдік жасаған хандарды, бектерді, қазыларды сынады. Ол адам мен қоғам

мәселелеріне де назар аударады. Оның саяси және әлеуметтік көзқарастарының негізінде этикалық бастау жатыр. Иасауи «қолыңнан келсе халқыңа әділ бол, қызмет ет, керек болса жаныңды оған құрбан қыл» деген гуманистік пікірлер білдіреді.

Философ Асан қайғы өз жыр, толғауларында, шешендік сөздерінде хандық мемлекетті нығайту, елдің қорғаныс қабілетін арттыру қажеттігін насихаттайды. Жәнібек ханды табысқа мастанбауға, елдің болашағын ойлауға шақырады. Сол кездегі қоғамның әдет-ғұрып, мінез-құлық (мораль философиясы) мәселелерін көтереді, өзінің ғұмырын туыстас руларды бір орталықты, қуатты мемлекет етіп ұйымдастыру жолына арнайды.

Сонымен қатар қазақ халқының аса көрнекті ғалымы Шоқан Уәлихановтың саяси-құқықтық идеясының өзегі, мазмұндық мәні негізінде төрт ұғыммен қамтылған: әр халықтың, мемлекеттің өздігінен дамуы, өзін-өзі қорғай білуі, өзін-өзі басқара білуі және өзінің сотының болуы [3].

1991 жылы еліміздің тәуелсіздік алуы еліміздің жарқын болашағына, тәуелсіз, демократиялық, құқықтық мемлекет құруына жол ашты. Қазақстан Республикасы құқықтық мемлекет ретінде дамуы әрбір азаматтың бойына құқықтық құндылықтарды сіңіріп, құқықтық сананы қалыптастыруына көрініс береді. Ал егеменді елдің бүгінгі мен ертеңі өрге бастырар – жас жеткіншектер. Сондықтан өркениетті қоғам үшін қымбат қазына – адам, адамның бостандығы мен өмірі десек, бүгінгі жас ұрпақтың осы қымбат қазынаны бағалай білуі аса маңызды. Оны қалыптастыру үшін жүйелі де мазмұнды тәрбие қажет. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Егер біз құқық идеялары салтанат құратын өркениетті қоғам орнатқымыз келетіні

рас болса, онда әрбір азамат мектеп қабырғасында жүргенде-ақ құқықтың қарапайым бастауларын біздің қарапайым есеп-қисапты білгеніміздей игеріп алуы керек», деп атап көрсетуі де жоғарыда аталған міндеттердің мәнділігін дәлелдей түседі. Осы ретте мемлекеттің өзін-өзі басқаруы үшін, оған лайық азаматтар болуы керек. Мұнда азаматтық тұлға дегеніміз кім? Біздің егеменді елімізде осы шара қаншалықты жүзеге асқан деген сұрақтар бізді мазалайды. Егер біздің қоғамымызда азаматтық тәрбие өз деңгейінде беріліп жатқан болса, мектеп жасындағы балалардың құқықбұзушылығы неге басым?

Азаматтық тәрбие – білім беру де, тәрбие беруде де отбасында және мектепте бірлескен түрде жүзеге асырылуы тиіс. Мектеп оқушыларының құқықбұзушылығына тек мұғалім немесе ата-ана кінәлі емес, бұл тәрбиенің екі жақтан бірігіп, ұйымдасқан түрде жүзеге асырылмағандығынан. Бұл Қазақстандағы азаматтықтың, Отан сүйу, еңбекшілердің қолымен жасалған игіліктің бәрін сенімді түрде қорғау рухында тәрбиелеу бағытындағы жұмыстардың әлі де жоғары деңгейде еместігін көрсетеді.

Осыған орай жас ұрпақтың азаматтық санасын қалыптастыру үрдісіндегі іс-әрекетіне қажетті төмендегідей саяси-педагогикалық категориялардың тұжырымдық мәнін тереңірек анықтауға ой жүгірткен дұрыс:

- елжандылық – азаматтық қоғамдық құбылыс, тарихи ұғым;
- азаматтық сезім дегеніміз – Отанына әр адамның өзінің араласқан белгілі бір саяси, мәдени және әлеуметтік ортасына – Отанына деген аса терең сезім;
- Қазақстандық елжандылық – Қазақстан Республикасын біртұтас Отанына деген терең сезімі, өз елінің өткені мен қазіргісін танып-білген, келешегіне зор үмітпен қарайтын, жаны ашитын тұлға;

- Қазақстандық азаматтылық – Қазақстан Республикасындағы азаматтарға белгіленген азаматтық парызы бен ережені сақтайтын мемлекеттің бір мүшесі.

Елжандылық тәрбие ең алдымен, азаматтық тәрбиемен тығыз байланысты болғандықтан, мұнда өзара қатынастар мен заңдылықтар жүзеге асырылады. Жеке оқушының азаматтық санасын қалыптастыру үшін тәрбие барысындағы кез келген іс-әрекет осы бағытта жүргізілуі тиіс. Бүгін бұл бағытта Қазақстан оқу орындары жүйесі алдында оқушылардың саяси білім негіздерін жетілдіру қажеттілігі, оларды өз азаматтық құқықтары мен міндеттерін білуге тәрбиелеу, сондай-ақ сыни ойлау мен азаматтық көзқарастарын қалыптастыру сияқты өткір мәселелер тұр [2].

Жастар өзі өмір сүріп отырған мемлекеттің өткені мен келешегін, оның алдында тұрған жоспарларды жақсы білуі қажет. Өз елінің басынан кешкен қиындықтарымен танысып, өзінің үлесін қосатындай болып тәрбиеленуі керек. Азаматтық көзқарастың қалыптасуына отбасы жағдайы да әсер етеді. Өйткені тұлғаның жеке басының, жаман-жақсы қасиеттерінің негізі отбасынан қалыптасады. Сондықтан да балалардың өнеге алып, үлгі тұтары ең алдымен, өздерінің ата-аналары. Олай болса, азаматтық тәрбиені нәтижелі ұйымдастыру үшін, отбасы жағдайын жан-жақты танып-білу

қажет. Жеткіншектің мектептегі өмірі тұлғаның азаматтық қалыптасуының шешуші кезеңі болып табылады. Мектеп қабырғасындағы жеткіншек бойында адамгершілік дүниетанымдары, сенімдері, ұжымшылдығы, тәртіптілігі, адалдығы мен шыншылдығы сияқты тұлғалық құндылықтары қалыптасады.

Біздің ойымызша азаматтық тәрбиенің мазмұнын мынадай компоненттер құрайды:

1. Азаматтық сана.
2. Азаматтық сезім.
3. Азаматтық іс-әрекет.

Адамда азаматтық сана қалыптасады. Индивидтің жеке тұлғаға айналу жолындағы адамның бойында қалыптасатын қасиет. Азаматтық сезімге келетін болсақ, ол адамның Отанына, еліне, жеріне, табиғатына, тіліне, дініне, өткен тарихына, салт-дәстүр мен әдет-ғұрпына деген махаббаты. Азаматтық сезім адамның бойына тәрбие арқылы келеді, оны қалыптастыру үшін «азаматтық тәрбиенің» мазмұны мен мәнін, жолы мен құралдары тәрбиенің тиімді әдіс-тәсілдері арқылы жүзеге асады. Ал азаматтық іс-әрекет адамның бойында азаматтық тәрбиені қалыптастыру үшін жүргізілген іс-шаралар арқылы ұйымдастырылады [6].

Тұлға бойында азаматтылық сапасын қалыптастыру дәрежесі, оның азаматтық тәрбиесінің деңгейін білдіретіні белгілі.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Иманбекова Б. Азаматтық тәрбиелі тұлғаны әлеуметтендірудің бір формасы ретінде. /Білім берудегі менеджмент. №2. – 2008. 24–30 бб.
2. Сапаржанова Л. Экономиканы оқыту арқылы азаматтылыққа тәрбиелеу /Ашық сабақ. Факультативті сабақ. – №1. – 2009.
3. Омарова С.Б. Формирование гражданской ответственности учащихся 5-7 классов общеобразовательной школы. Диссертация канд.наук. 2007. – С. 4–7.
4. Түсіпбаев Ғ. Азаматтық пен елжандылыққа баулу / Тәрбие құралы. №2. – 2007.
5. Ғабитов Т. «Философия» Алматы, – 2002 ж.
6. Мусина Г. Жасөспірімдерге азаматтық және патриоттық тәрбие беру. – / Сыншағы тәрбие. №1. – 2008.

РЕЗЮМЕ

В статье обосновывается актуальность гражданского воспитания школьников. Автор рассматривает воспитание гражданственности во взаимосвязи с патриотизмом.

ÖA" " fl ÖK

The article exposes topicality of civil education at school. The author examines the civil education in interconnection with patriotism.

ДАРЫНДЫ ДАМУ – ҰСТАЗ ПАРЫЗЫ

А.Б. ОМАРОВА

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2005–2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «... білім берудің тиімді жұмыс істейтін қазақстандық жүйесі қалыптасып, қазіргі әлемде Қазақстанның лайықты орын алуына мүмкіндік беретін оқыту мен кадрларды даярлаудың сапалық білім деңгейіне қол жеткізетін болды» деп атап өтілген [1]. Яғни «жаңа» қоғамға «жаңа» адам керек. Мұндай адамды қалыптастыру – қазіргі заманғы білім беру жүйесінің алдында тұрған басты міндет. Ендеше «XXI ғасырда білімін дамыта алмаған елдің тығырыққа тірелері анық» деген Н.Ә. Назарбаевтың сөзі әрбір адамның ойына түрткі салуы тиіс [2]. Өйткені, мұғалімнің бүгінгі күні жасап отырған еңбегінің нәтижесі қандай болса, еліміздің, қоғамымыздың болашағы да сондай болмақ.

Голландиялық ғалым Ф. Монске өзінің 10–11 жас аралығындағы 772 жасөспіріммен жүргізген зерттеулерін

де дарындылықтың өзіндік моделін ұсынады. Ф. Монске дарындылықтың дамуының мынадай факторлармен байланыстылығын көрсетеді: Ф. Монскенің дарындылық моделінде үшбұрыш қосылған, оның әрбір бұрышы микроортадағы факторларды білдіреді: отбасы, мектеп, құрдастары [3]. Осы аталған факторлардың ішіндегі маңыздыларының бірі мектеп болып табылады. Ал мектепте дарынды балалармен жұмыс жүргізетін тұлғаның бірі – мұғалім.

Дарынды оқушымен жұмыс жүйесінде мұғалім маңызды орын алады. Оқушының болашағы, оның білімді, ізденімпаз болып өсуі, оның келешектегі мамандығы, яғни кәсіби тағдыры тек қана білімді, үнемі шығармашылықпен жұмыс жасайтын, бүгінгі қоғамның сұранысын қанағаттандыра алатын мұғалімге байланысты. Өкінішке орай дарынды баланы анықтау, оның қабілетін дамыту, оған қолдау көрсету қазіргі уақытта білім жүйесіндегі қолға